

Amiralens borg och en furstes död

Tommarp, «kronoegendom i Kvidinge socken, Södra Åsbo härad och Kristianstads län», är känt sedan 1258 då danske riksrådet Joen Lille skrev sig till Tommarp.

I början av 1500-talet ägdes gården av Jens Brostrup. När hans dotter gifte sig med Knut Gjedde fördes Tommarp över till den släkt som skulle komma att äga gården den danska tiden ut.

Den siste danske ägaren var Ove Gjedde, en ädling som blott tjugofyrfårig fick befälet över den flotta som danske kungen 1618 sände ut för att anlägga kolonier i Ostindien – ett nästan lika spektakulärt projekt som svenskarernas samtida försök att lägga rabarber på hela Ryssland. År 1645 blev Gjedde riksråd och amiral och förde samma år befäl över den danska flotta som blockerade Göteborg under det svensk-danska krig som ledde till dansk förlust och freden i Brömsebro. Ove Gjedde, som avled 1661, var gift med Dorte Urne och deras vapensköld finns ovanför entréporten.

Genom fredsslutet i Köpenhamn 1660 fick Danmark tillbaka Bornholm som man förlorat 1658, mot ett vederlag av ett antal adels gods i Skåne och Blekinge, däribland Tommarp som på så sätt kom i svenska kronans ägo som kungsgård. Gården disponerades först av förre generalguvernören över Skå

Över porten finns den siste danske ägaren amiralen Ove Geddes och hustrun Dorte Urnes vapenkartusch.

Vid Rönneåns dalgång, några kilometer från den gamla gränsen till forna Malmöhus län, ligger Tommarps kungsgård. Med rötter ner i tidig medeltid och en spännande historia är gården ändå en av de mindre kända juvelerna i Fastighetsverkets krona.

nelandskapen, fältmarskalken Gustaf Banér.

Karl XI omvandlade emellertid en stor del av kungsgårdarna till chefsboställen vid den indelta armén och Tommarp

var överstelöjtnantsboställe åt Norra Skånska Kavalleriregementet 1691–1727 och regementschefsboställe åt samma regemente, som 1807 bytte namn till Skånska husarregementet, åren 1727–1869.

De indelta officerarnas boställsförmaner ersattes slutgiltigt med kontant ersättning år 1878, men redan tre år tidigare hade 'kungsgårdsboställena' återförts till kronans omedelbara disposition. Åren 1804–58 var Tommarp också förläggningsplats för Skånska husarernas exercisskvadroner, som övades på Kvidinge hed. Sedan överstebostället dragits in blev Tommarp arrendegård.

Smörmedalj

Förre rikspolischefen Carl Perssons farfar och namne var en driftig snickare i Kvidinge som gjorde pengar på virkesaffärer. Vid den mogna åldern av 45 år slog han sig på jordbruk och arrenderade 1891 Tommarps kungsgård.

I inledningen till sin memoarbok *Utan omsvep* ger Carl Persson några glimtar från det tidiga 1900-talets Tommarp. Gården arrenderades då av hans

far, kaptenen i Skånska trängkårens reserv, Johan Persson.

Det var en stor gård om cirka 350 hektar där man odlade råg, vete, havre, betor, potatis och framför allt timotej. Det fanns 200–300 nötkreatur, ett 50-tal hästar samt grisar, får, höns, ankor och gäss. I den stora fruktträdgården fanns 300 fruktträd. Dessutom fanns det kvarn och mejeri på gården. Vid 1900-talets början var Tommarp den kungsgård som lämnade störst arrende till kronan.

Vid Tjugotredje Allmänna Svenska Lantbruksmötet, som gick av stapeln i Stockholm 1930 i anslutning till den stora funkisutställningen, erövrade Tommarps mejeri bronsmedalj i klass 195 – Smör i drittel om 50,8 kg.

För att driva en så betydande gård krävdes en stor personal. De flesta var statare, men därutöver fanns arbetsbefäl och specialister, till exempel ladugårdsförman, bokhållare, ladufogde, kontrollassistent, traktorförare, trädgårdsmästare, snickare och tidvis även sadelmakare och andra hantverkare. Snickarverkstaden med sin ålderdomliga utrustning finns fortfarande kvar liksom kvarnen och en del av statarbostäderna, kompletterade med något modernare lantarbetarbstäder.

Hösten 1998 öppnades borgen för allmänheten för första gången. I dag erbjuds besökaren ett brett kulturutbud med tonvikt på förstklassiga konstutställningar men också med musik, teater och lyrik.

Carl Persson berättar att flera av befattningshavarna i regel åt tillsammans med familjen och aldrig kunde tänka sig något annat än salt sill och grovt hembakat bröd till kvällsvard.

Familjen Person bodde bara i en liten del av det stora huset, som saknade alla moderna bekvämligheter och värmdes upp med kakelugnar. På vintern var det rått och kallt i den gamla

borgen där de flesta rummen stod tomma och omöblerade.

Den stora världsdepressionen nådde Sverige 1931 och drabbade först bönderna, och särskilt spannmåls- och betodlare blev hårt trängda av lågprisimport. Krisen slog hårt mot en stor gård som Tommarp med stora driftskostnader, och 1933 tvingades kapten Persson att lämna arrendet. I samband med

Tommarp visas på Gerhard Buhrmanns avbildning från 1680-talet i sin glans dagar som ett renässansslott med försvarsanläggningar och ekonomibygnader. Till vänster breder den stora trädgården ut sig med grönsaksland och olika fruktträd.

detta avstyckades mark till ett antal egna hem för att minska arealen, innan gården arrenderades ut på nytt.

Nytt ljus över historien

Fastighetsverket övertog 1994 förvaltningen av Tommarp, som är statligt byggnadsminne sedan 1935, från Domänverket i samband med att detta ombildades till AssiDomän.

Under 1998 har Fastighetsverket, under ledning av arkitekt Mats Edström, genomfört en fasadrestaurering och i samband med denna har man kunnat genomföra en murverksundersökning som sprider nytt ljus över borgens äldsta historia.

Det var troligen omkring år 1300 som en kvadratisk ringmursborg, med ett försvarstorn i det nordvästra hörnet, byggdes. Tornet är den äldsta delen av den nuvarande anläggningen. Vid mitten av 1400-talet förlorade Tommarp sin militära betydelse, murarna sänktes och försvarstornet byggdes ut till ett bostadshus – nuvarande norra längan. Huset uppfördes av tegel och bottenvåningen hade sex kryssvalv som bars upp av stenpelare. Delar av denna konstruktion finns kvar i det nuvarande husets källare.

Kring sekelskiftet 1600 tillkom nya längor i väster och söder och under Ove Gjeddes tid uppfördes sannolikt den östra längan så att borgen nu fick en helt sluten gård. Samtidigt omgestaltades hela anläggningen i den danska Kristian IV-renässansens anda.

Fortifikationsofficeren Gerhard Buhrmann avbildade 1680 ett antal byggnader, säterier och herrgårdar i Skåne, däribland Tommarp som då kallades Tommerup. Buhrmanns teckningar utgavs 1756 i kopparstick av en annan fortifikationsofficer – Abraham Fischer. Tommarpssticket visar den skånska borgen i sin glans dagar, sådan

den sannolikt såg ut efter Ove Gjeddes byggnadsföretag. Vi ser på Buhrmanns bild ett ståtligt renässansslott med torn och spiror omgivet av porttorn, ekonomibyggnader, bastioner och en vallgrav. Tornen, de yttre byggnaderna och bastionerna finns inte längre. På 1750-talet lades vallgraven igen, men ett stycke sparades som i dag har skapats av en damm öster om slottet.

På sticket breder en renässanssträdgård ut sig till vänster i bilden. Den var sannolikt i sin helhet en nyttoträdgård och på 1670-talet fanns där bland annat apel, päron, körsbär och plommon. Än i dag kan trädgården spåras som en 350 meter lång rektangel norr om slottet.

Interiören byggdes om på 1760-talet efter ritningar av H. G. von Kierting och samtidigt förändrades exteriören för att bättre överensstämma med tidens smak, renässansgavlarna revs och taket förändrades. Ombyggnaden ger sig fortfarande tydligt till känna inne i huset, där det finns gott om inredningsdetaljer, till exempel dörrar och paneler, från 1760-talet.

Under ledning av domkyrkoarkitekten i Lund, Theodor Wählin, genomfördes 1917 en omfattande restaurering, bland annat återuppfördes gavelröstena i norr och söder och taket täcktes med understruket rött tegel.

Tecknen på väggen

Borgen består i dag av fyra längor i två våningar runt en gård. Den innehåller

ett trettiotal rum och stora källare och vindar. Förutom 1700-talsinslagen finns det också inredningar från 1800-talets mitt i huset, däribland flera kakelugnar.

Eftersom Tommarp under de senaste tre hundra åren varit 'tjänstebostad' har huset, åtminstone efter vad man nu kan se, aldrig bestått några lysande inredningar utan arrendatorn har fått hålla till godo med det som stadgats av kronan som tillräckligt.

Borgen, som efter den senaste fasadrestaureringen är avfärgad i gult med kimröksgrå socklar, omges av en lummig men vildvuxen 1800-talspark. Parken innehåller exotiska växter som akacia, hortensia och rododendron.

Mangården på Tommarp arrenderas nu av Ulf Fjellström och hans hustru Margareth och under hösten öppnades den gamla borgen för första gången för allmänheten. Förutom visningar av slottet kan besökarna njuta av konstutställningar, musik, teater och lyrik.

Vad som döljer sig bakom de nuvarande ytskikten i rummen i Tommarps borg är än så länge okänt, men när Ulf Fjellström skulle ställa i ordning en av salarna på bottenvåningen för sitt konstgalleri och rev ner tjocka tapetlager upptäckte han fragment av väggmålningar i grisaille, som kan vara från sent 1500-tal eller tidigt 1600-tal. Kalkmålningarna, som har upptäckts i ytterligare några rum och tidigare varit okända, kommer nu att restaureras.

Ulf Fjellströms upptäckt antyder att det måhända döljer sig fler märkvärdigheter i Tommarps väggar och tak. Märkvärdigheter som i framtiden kanske också får se dagens ljus.

Döden på heden

Inte långt från Tommarps kungsgård ligger Kvidinge samhälle med sockenkyrka och järnvägsstation vid Helsingborg-Hessleholms järnväg. Invid kyrkan ligger Gyllenbielkeska Hospitalet som är en donation av karolinern Håkan Gyllenbielke som residerade på Tommarp åren 1709–19. Hospitalet tjänade sin ursprungliga funktion som fattiggård och 'älderdomshem' ända till 1949 då huset i stället blev församlingshem.

I fonden av bygatan reser sig ute på heden en dorisk kolonn flankerad av två gjutna lejon.

Det var 1809 och Gustav IV Adolf var avsatt och fängslad. På tronen satt nu i stället hans sjuklige och barnlöse farbror, Karl XIII. Tronföljden måste säkras och valet föll på den danske prinsens Kristian August av Slesvig-Holstein-Sönderborg-Augustenburg som adopterades av Karl XIII under namnet Karl August eftersom namnet Kristian ansågs historiskt belastat i Sverige. Valet var ingalunda okontroversiellt eftersom det fanns en viktig aristokratisk opinion – 'Gustavianerna' – under ledning av riksmarskalken Axel von Fersen som betraktade Gustav IV Adolfs son som den legitime arvtagaren till Sveriges krona.

Den 28 maj 1810 var kronprins Karl August på Kvidinge hed för att inspektera Skånska husarernas exercis. När han skulle rida ur vägen för en attack förlorade han herraväldet över hästen som satte av i sken och slutligen kastade av sin ryttare. Karl August föll sanslös till marken och inom en halvtimme var han död utan att ha återfått medvetandet.

Dödsorsaken var ett slaganfall, men rykten kom snabbt i svang som ville berätta att kronprinsen förgiftats medelst en pastej som han förtärt i Åby gästgivargård. Som anstiftare utpekades 'Gustavianerna' med Axel von Fersen och hans syster grevinnan Sophie Piper i spetsen.

Karl August var nu inte precis i fysisk toppttrim, så förgiftade pastejer var kanske mer våld än vad nöden krävde om man önskade honom ur vägen.

«Han led af en höggradig neurasteni, hvilken förvärrad genom öfvermåttligt bruk af tobak och spirituosa, medförde tilltagande svindelanfall, hvilka snart nog måste sluta med ett nervslag. Om man än på vissa håll gärna såg hans lif ändadt ju förr dess hellre, behöfde man ej under så gifvna omständigheter gå naturen i förväg», skriver historikern Otto Sjögren.

Vid liktåget i Stockholm den 20 juni åkte Axel von Fersen, i egenskap av riksmarskalk, närmast framför kistan i sin vagn dragen av sex hästar och omgiven av egna lakejer. Folkmassan som var upphetsad av ryktena att den populära kronprinsen blivit mördad angrep redan vid processionens början Fersens vagn. Hunnen till Stora Nygatans mynning vid Riddarhustorget stoppa-

Skånsk husar i uniform modell 1806. Samtida färglitografi i Montén, *Saemtliche Truppen von Europa*.

Vid den stora till- och ombyggnaden i början av 1600-talet formades gården till en sluten enhet.

des vagnen och Fersen flydde till ett närbeläget hus, men pöbeln fick tag i honom och han släpades över Riddarhustorget och slutligen misshandlades han till döds på rådhusets, nuvarande Högsta Domstolens, gård.

«Till waraktig hugkomst»

På platsen där kronprinsen föll av hästen började förbipasserande allmogegenast att kasta en sten eller pinne, såsom brukligt var på en plats där någon dött av våda.

På sommaren 1819 besökte regementsläkaren O. Ch. Ekman Kvidinge och han berättar i sin lägerjournal:

«Nära Qwidinge till höger om

I fonden av bygatan reser sig ett monument i form av en dorisk kolonn flankerad av två gjutna lejon.

vägen var jag och besåg det ställe, där prins Karl August så hastigt slutade sina dagar. Där han föll av hästen är en liten håla liksom efter en sandgrav, och stället är utmärkt med stenar och trädstycken.»

Detta sakernas tillstånd fann kronprins Karl Johan både ovärdigt och förvånande och yttrade i statsrådet i december 1817:

«Med förundran, som blandat sig med smärta, har jag inhämtat, att det ställe, där prins Karl August slöt sina dagar, endast vore utmärkt med en hög av kvistar, och att utlänningar, som reste i Sverige, icke dolde sin förvåning över att minnet av en furste, på vilken

nationen fäst sitt val, kunde så vanvårdas.»

Kronprinsen avslutade sitt anförande med att föreslå en ordentlig minnesvård på platsen i stället för kvisthögen. Redan 1811 hade dock ämnet för Konstakademiens årliga pristävling varit: «Monument att uppföras på Qwidinge hed, till waraktig hugkomst af Swea Rikes lika älskade som hastigt utur tiden förswundne Kronprins Carl August.»

Riksens ständer biföll Kungl. Maj:ts proposition att uppföra monumentet den 6 juni 1818, men för att begränsa kostnaderna framhölls i samband med att kostnadsförslag begärdes in att mo-

numentet «ej behöfver låna sitt värde af den yttre pragt och kostnad, som derå möjligen kunde nedläggas, utan fast hellre, i likhet med denne Furstes enkla och okonstlade sätt att vara».

Arkitekten Carl Christoffer Gjörwell i Stockholm som fick uppdraget att utforma minnesmärket valde en avsevärt blygsammare lösning än pristagaren i Konstakademiens tävling Alexander Hambré. «I likhet med denne Furstes enkla och okonstlade sätt att vara», blev det en 13 alnar hög dorisk kolonn flankerad av två gjutna lejon.

«I sanning en mycket vacker konstprodukt»

Redan från början körde det ihop sig. Först upptäckte Gjörwell att anslaget var för smått tilltaget, men han lyckades få staten att låta på pungen till den milda grad att kolonnen kunde utföras av kolmårdsmarmor i stället för oljefärgsmålade gotlandskalksten, som ursprungligen var tänkt.

Svärigheterna fortsatte när arbetena skulle börja i Kvidinge. Då visade det sig att den anlitate stenhuggaren blivit sinnessjuk och av förklarliga skäl inte kunde leverera någon sten. Andra leverantörer krånglade av mindre drastiska orsaker och en hel del material måste därför hämtas med landsvägsskjuts från de omgivande städerna, vilket naturligtvis var både tidsödande och kostsamt.

Trots besvärigheterna lunkade monumentarbetet på, de båda lejonerna göts vid Finspångs bruk 1821 och forslades följande år tillsammans med kolmårdsmarmorn till byggplatsen ute på den blåsiga heden. Där kunde man nu börja plocka ihop minnesmärket «till waraktig hugkomst af Swea Rikes lika älskade som hastigt utur tiden förswundne Kronprins Carl August».

Den 29 maj 1826 avsynades till slut monumentet, efter sex års byggnadstid, av landshövdingen i Kristianstads län greve Axel De la Gardie och chefen för ingenjörskåren generallöjtnanten friherre Franc Sparre. Besiktningen utföll till deras belåtenhet och kvisthögen kunde avlägsnas.

Herrarna var till och med så belåtna att de i sin rapport utbrast att «Monumentet är i sanning en mycket vacker konstprodukt.» ■

Staffan Nilsson